

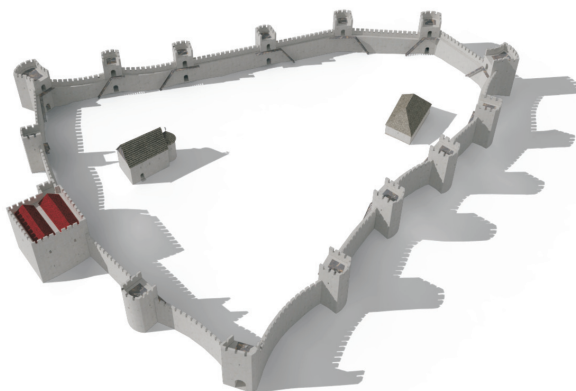
A VISEGRÁDI ISPÁNI VÁR RÉGÉSZETI KUTATÁSA

Visegrád 1009-ben jelent meg először írott forrásban, mint az első megyeközpontok egyike. A Veszprémi püspökség keltezetlen, feltehetően 1009-ben keletkezett adománylevele a püspökség fennhatósága alá tartozó területet négy civitas: Veszprém, Visegrád, Fehérvár és Kolonvár megyéjeként határozza meg. E megyék a Dunántúl és a Duna–Tisza közének közepét átszelő sávot alkotnak, annak a területnek egy részét, amelyről igazolni tudjuk, hogy már Géza fejedelem idején az Árpád-dinasztia uralma alatt állt, és éppen azt a részét, amely feltehetően már ezt megelőzően is az ő területüknek számított.

Györffy György elképzelése szerint Szent István trónra lépésekor, a X. század végén Magyarország a teljes Kárpát-medencére kiterjedő, egységes állam volt. Ő az állam központosításának megindítását a X. század közepén uralkodó Fajsz nagyfejedelemhez kapcsolta, Géza fejedelem az ő művét fejezte volna be a Kárpát-medence teljes meghódításával.

Az elmúlt évtizedek történeti és régészeti kutatásai mára számos ponton megkérdőjelezték a fenti elméletet. Kristó Gyula véleménye szerint a X. század közepén éppen egy szétagolódási folyamat mutatható ki a Kárpát-medencében, és a legkorábban Géza idején meginduló központosítást Szent István hódító tevékenysége teljesítette ki. István hódító hadjáratai előtt bizonyosan önálló hatalmi központ volt Erdély a Gyulák, valamint Délkelet-Magyarország Ajtony uralma alatt, továbbá valahol a Délvidéken a fekete magyarok országa. A Dél-Dunántúlon Koppány territóriumáról tudunk, Északkelet-Magyarországon pedig az Abák hatalma alatt álló területet kereshetjük.

A Kárpát-medence északnyugati sarka, azaz a Dunántúl északi, a Felvidék nyugati fele – a veszprémi, győri és esztergomi egyházmegyék – esetében nincsenek olyan forrásaink, amelyek István hódításairól beszélhetnek, így ezt a régiót tarthatjuk az államalapítás idején Géza, majd István fennhatósága alatt álló területnek. Figyelemre méltó azonban, hogy amíg a veszprémi egyházmegye központja az egyházmegye közepén, addig a győri és az esztergomi székhely az egyházmegye területének peremén, a Duna mellett, a veszprémi egyházmegye határainak közelében helyezkedik el. Ez arra

utalhat, hogy míg a veszprémi egyházmegye az Árpádok legősibb uralmi területeit fedte le, addig az esztergomi és győri az Árpádok által már István előtt, Géza vagy elődei által meghódított tartományokat foglalt magába, amelyeknek az Árpád-dinasztia hatalma alá való integrálása – amelyhez szervesen hozzátartozott az egyházszerzés is – még István idejében is nehéz feladatnak számított.

Kristó Gyula szerint a vármegyék szervezése spontán módon folyt, nem pedig egy következetes közigazgatási rendszer kiépítéséeként. Font Márta szerint az ezredfordulón megszervezett megyék nem fedték le az ország teljes területét. Véleménye szerint a várszervezet kialakításának folyamata mindig konkrét problémákra, feladatokra adott megoldásokból állt össze, amelyek csak idővel egységesültek egy országos szervezet létrejöttében. Ezt az elképzelést támasztja alá a szomszédos Cseh- és Lengyelország példája is, ahol szintén fokozatosan, a központból kiindulva történt a várszervezet kiépítése.

A visegrádi vár egy IV. századi római erőd, Pone Navata falainak felhasználásával épült. A szabálytalan alaprajzú római erőd falait eredetileg valószínűleg 12 U alaprajzú torony, a sarkokat pedig három legyező alakú saroktorony védte. Belsejében részben a védőfalakhoz támasztott, részben velük párhuzamos, szabadon álló kőépületek álltak. Az erődöt még a IV–V. század folyamán kétszer átépítették: először a Dunára néző fal középső tornya helyén egy kettős kaput, majd ennek a helyére egy nagyméretű, de vékony falú négyzetes tornyot, valószínűleg praetoriumot emeltek. A rómaiak által az V. század elején elhagyott erő-

1) Buzás Gergely a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeumának (Visegrád) igazgatója.

dítményben még a század folyamán egy rövid időre betelepült a barbár lakosság.

Újabb Merva Szabina vetette fel, hogy a vár környékének telepobjektumaiból előkerült régészeti leletanyag alapján számolni lehet már a magyar honfoglalás előtt, a IX. században valamilyen településsel. A 2013-ban az ispáni vár belsejében folytatott ásatások során egy olyan cölöpszerkezetes, patiosos fal alapárkát tártuk fel, amelyet vágott a vár államalapítás korában már biztosan létező templomának alapfala, és amelyből IX. századi

kerámia és egy VIII. század végére keltezhető bronzsarkantyú került elő. Ez, és a várból szórványleletként már korábban is ismert karoling szárnyas lándzsa, későavar kis szíjvégek, illetve IX. századi kerámia azt igazolják, hogy a római erőd már a VIII. század végén, IX. században használatban volt, így az Árpád-kori használatbavételt megelőzően közvetlen Karoling-kori előzményekkel is kell számolnunk.

Géza fejedelem korában, 970 után Esztergom fejedelmi székhellyé vált. Visegrád az Esztergomot kelet felől megközelíthetővé tévő Duna-szoros, a Dunakanyar jól védhető bejáratánál fekszik, így a fejedelmi székhely előváraként fontos stratégiai szerepet tölthetett be.

Bár a visegrádi ispáni vár és környezete korántsem nevezhető teljesen feltártnak, mégis a korszak várai közül a jobban kutatottak közé tartozik. A korai ispáni központ emlékei közül elsőként a Szent András-monostor romjai kerültek felszínre Czobor Béla 1890–1895 között végzett ásatásai nyomán. A korai kolostorépület és templom maradványait e sorok írójának sikerült feltárnia 2001 és 2003 között. A település, a templomok és a vár kutatásai az 1950-es években indultak meg, és ha kisebb-nagyobb megszakításokkal, de folynak ma is. A település feltárását Méri István és Kovalovszky Júlia kezdte meg, majd Gróf Péter folytatta. Soproni Sándor és Szőke Mátyás kezdte meg a vár és közvetlen környezetének ásatásait. A váron belül a

falak kutatása mellett csak két nagyobb összefüggő terület feltárására került sor: a nyugati oldalon a késő római praetoriumból kialakított, középkori lakótorony és a délkeleti részen egy kétosztagú, középkori kőépület, illetve környezetük kutatása készült el. A váron kívül Szőke Mátyás az Árpád-kori plébániatemplomot és temetőit, valamint néhány veremházat és árkot tárt fel. 2010-ben földradarfelmérés készült a vár belső területén, ami egy újabb, jelentős kora középkori épületet mutatott ki. Ennek a hitelesítő ásatását 2013-ban végeztük el, amelynek eredményeként az épület templomnak bizonyult.

A X–XI. században, a vár újjáépítése során csak kismértékben változtattak a római kori alaprajzon. A délnyugati sarkon az eredeti, legyező alakú saroktoronyt lebontva, a helyére egy befelé nyitott téglalap alakú tornyot emeltek. Talán azért, mert itt alakították ki a vár új kapuját, ám ezt biztosan nem tudhatjuk, ugyanis mára ennek a résznek csak az alapjai maradtak fenn. A délkeleti saroktoronyt is átalakították, de ennek mindössze az ajtaját falazták be. Átépítették az erőd praetoriumát is. A 14×14 méteres alapterületű, 120 centiméteres falvastagságú torony belső pilléreit lebontották, és két új pillért emeltek helyettük, amelyek feltehetően árkádíveket és egy emeleti válaszfalat tartottak. A torony északnyugati sarkához egy kis árnyékszékatornyot csatoltak, amely a két helyiségre osztott emeleti szintről nyílhatott. Ez is arra mutat, hogy a praetorium tulajdonképpen megtartotta eredeti funkcióját, és lakótoronyként élt tovább.

A torony szomszédságában állt egy nagyméretű, félköríves szentélyű kőtemplom. 2013-ban ennek csak az alapfalai kerültek elő. A hajó északi falán túl egy papi sírt tártunk fel. A halott bal kezében egy VIII–XI. század közé keltezhető ónkelyhet tartott. A másik kezében lévő paténának már csak a nyomait találtuk meg. A templomtól északra egy nagyméretű, kör alaprajzú, falazott, eredetileg kupolaboltozatos ciszternát találtunk. Ennek építésével, úgy tűnik, megbolygatták a papi sírt.

A ciszterna építögödréből és betöltéséből IX. századi kerámia került elő. A templomhajó közepén egy falazott sírt találtunk, amelyről a sírkövet elvitték, és a csontvázat exhumálták, mindössze egyetlen ujjperacet és egy rombusz metszetű, elkeskenyedő végű, 2,5 centiméter átmérőjű, XI. századi aranygyűrűt hagytak a sírgödörben. A sírt kiemelt helyzete, gondos kialakítása és a mérete szerint férfigyűrűként azonosítható aranygyűrű melléklete alapján ispáni sírként értelmezhetjük. A vár belső területén még kicsi, egyhelyiséges veremházak is előkerültek. A legjelentősebb építmény egy szárazon kőfalú, egyhelyiséges, négyzetes épület a vár délkeleti részén.

A váron kívül, a szomszédos hegyoldalon épült fel egy templom. A kicsiny, nyújtott téglalap alaprajzú, félköríves apszissal ellátott épület falai agyagba rakott kövekből készültek. Körülötte temető terült el.

Maga a település feltehetően több, lazán összefűzött házcsoporthoz állhatott, amelyek a vár alatti patak völgyet foglalták el. Az államalapítás körüli időszakból jelenleg csak a rév környékéről ismerünk településnyomokat. A patak torkolata felett emelkedő teraszon, egy római őrtorony romjai körül kerültek elő félig földbe ástott házak, gödrök és kemencék.

I. András alapította a rév fölé emelkedő másik teraszon a Szent András apostolnak szentelt görög monostort. Az alapítás pontos időpontját sajnos nem ismerjük, az alapító személyéről is mindössze egyetlen forrás, Szent Gellért püspök nagylegendája emlékezik meg, a monostor görög szerzeteséről pedig III. Honorius pápa 1221-es oklevele tájékoztat. A középkor folyamán többször átépített, a török korban elpusztult és csak régészeti ásatásokból ismert, XI. századi monostor temploma kváderfalazatú, háromhajós, empóriumos bazilika volt, egyenes záródású fő- és félköríves mellék-szentélyekkel. A déli mellékhajó keleti vége felett talán egy torony emelkedett. A mellékhajókat csavart törzsű oszlopok választották el a főhajótól. A mellékhajók feletti oldalkarzatokat – az empóriumokat – kis, nyolcszögletű oszlopok által tartott, palmettákkal díszített vállkövekről induló arkádívek nyitották meg a főhajó tere felé. A templom kváderkövekből épült falait freskók díszítették. A templomtól délre állt a szerzetesek ebédlője, a trapedza fából készült, kőpillérekkel megerősített épülete. A monostor építésével nagyjából egy időben, a patak túlsó partján egy kisméretű, félköríves szentélyű, kváderfalazatú, freskókkal díszített kápolna is épült. A közelében bronzöntő (valószínűleg harangöntő) kemencét is feltártak. A templomcska körül temető létesült.

Szintén ebben a periódusban a monostoron dolgozó építőműhely építette újjá a vár mellett álló templomot. A régi kis templomot teljesen elbontották, és a helyére egy jóval nagyobb, egyhajós, egyenes szentélyzáródású épületet húztak fel. Még az építkezés közben tovább bővítették a templomot, és a hajó nyugati végébe két korinthuszi oszlopra támaszkodó karzatot helyeztek el. A karzaton a Szent András-monostoréval megegyező, nyolcszögletű oszlopok tartottak szalagfonatos díszű vállkövekre támaszkodó arkádíveket, amelyekre a második emelet széles toronyépítménye támaszkodhatott. A karzatra és a toronyba a templom déli oldalához épített külső lépcsőház, illetve lépcsőtorony vezetett fel. A déli oldalon egy temetkezési célra szolgáló, kőfalú tornácot is elhelyeztek, ennek külső oldalához pedig egy sövényfalu házat – talán a templom papjának lakóházát – ragasztottak hozzá. A templom hajóját fából készült szentélyrekesztő választotta két részre. A keleti részen három oltárt építettek: egyet a főszentélyben és kettőt a diadalív előtt. Ide, a szentélyrekesztő mögé nyílt az épület déli kapuja. A templom belsejét terrazzópadlóval burkolták. Belsejét freskókkal díszítették: a lábazatot a karzat alatt vörös alapon fehér, gyöngyosorokkal díszített gyűrűbe foglalt, állatalakokat ábrázoló képekkel, a karzatoszlopok vonalában halakat ábrázoló festménnyel, a hajóban színes márványberakás festett utánzatával, a szentélyben pedig textilmintával. A felső részek freskói csak a törmelékbe lehullva, igen töredékesen maradtak ránk, de így is megállapítható, hogy fehér mintás vörös háttér előtt álló, igen magas színvonalúan festett figurális ábrázolásokról állt. E freskók a középkori magyar művészet legkorábbi fennmaradt festészeti alkotásai közé tartoznak.

A köznépi temető a templomtól kissé távolabb, nyugatra terült el. A templom körül és a déli tornácba csak a papok és az ispánság előkelői temetkeztek. A szentély mögött, az egyik papi sírból XI. századi kehely és paténa, a tornácban, illetve előtte lévő sírok közül hároomból arany mellékletek kerültek elő: két férfisírból és egy női sírből

XI. századi aranygyűrűk, illetve a női sírból arany hajkarikák is. Az egyik aranygyűrűs férfisírt egy római oszlopból készített sírkő fedte. A legelőkelőbb sír a templom belsejében, a főszentély lépcsője előtt helyezkedett el. A kisméretű, falazott sírgödört faragott kőlappal fedték le. Ezt a sírt később exhumálták. Elképzelhető, hogy ez a sír – amelynek mérete nem volt alkalmas egy felnőtt eltemetésére – a várban lévő templomban talált, exhumált ispáni sír csontjainak másodlagos elhelyezésére szolgált, és később a csontokat innen is továbbvitték. Logikusnak tűnik az a következtetés, hogy a XI. század közepén, feltűnő fényűzéssel újjáépített templom az ispáni család temetkezőtemplomaként készült. Több oltára, szentélyrekesztője és a hozzá csatlakozó lakóépület alapján többfős papi testülettel, akár társaskáptalannal is rendelkezhetett. A család alapítóját ezért hozhatták át ide a vártemplomból, illetve a család később elhalt tagjai temetkezhetnek a déli tornác aranymellékletes sírjaiban. Amennyiben feltevéseink helyesnek bizonyulnának, az ispánoknak a vármegyeközpont templomaiba való temetkezése azt igazolná, hogy Visegrád ispánjai a korabeli nyugat-európai és német grófokhoz hasonlóan, örökölhető tisztségként viselték több nemzedéken keresztül a visegrádi ispáni méltóságot, ezért a visegrádi várat saját rezidenciájuknak tekintették.

A vár belsejében is folyhattak építkezések a XI. század közepén. A vár délkeleti részén, a korábban itt állt kisméretű, kőfalú ház bontása után épült fel egy két helyiségre osztott, nagyméretű (10×18 méteres) kőpalota, amely minden bizonnyal ispáni palotaként értelmezhető.

A visegrádi vár nagy alapterületű lakótornya, palotája és kápolnája alapján nem egyszerűen erődítményről, hanem rezidenciáról kell beszélnünk. Hasonló méretű és minőségű palotaegyüttesek a XI. századi Magyarország területéről eddig csak királyi és hercegi udvarházakból és rezidenciaként szolgáló várakból ismertek, ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy még nagyon kevés korabeli ispáni vár belső területét ismerjük olyan behatóan, hogy bennük egyértelműen kizárhassuk palotaépületek vagy lakótornyok létezését.

Salamon király bukása (1074) után Visegrád elvesztette korábbi jelentőségét. Zsoldos Attila elmélete szerint a visegrádi ispán Esztergomba helyezte át székhelyét, ahol először 1079-ben említik. 1083-ban a visegrádi vár már csak Salamon börtönéül szolgált. Nem sokkal később a vár lakótornya is leégett, és nem tudjuk, hogy valaha helyreállították-e még. Szent László király még a visegrádi rév jövedelméről is lemondott és átadta azt a Szent András-monostornak.